

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
БЕРДЯНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ**

ФЕДОРЕНКО ОЛЬГА БОРИСІВНА

УДК 821.161.2-31.09

**ТИП КОЗАКА-ХАРАКТЕРНИКА В ХУДОЖНЬОМУ СВІТІ
УКРАЇНСЬКОЇ РОМАНІСТИКИ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХХ СТ.**

10.01.01 – українська література

Автореферат

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філологічних наук

Бердянськ – 2017

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі української та світової літератур Криворізького державного педагогічного університету Міністерства освіти і науки України.

Науковий керівник : доктор філологічних наук, професор
КОЗЛОВ Анатолій Васильович,
Криворізький державний педагогічний університет,
професор кафедри української та світової літератур.

Офіційні опоненти: доктор філологічних наук, професор
НОВИК Ольга Петрівна,
Бердянський державний педагогічний університет,
завідувач кафедри української літератури та
компаративістики;

кандидат філологічних наук, доцент
КОНОНЧУК Михайло Миколайович,
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка,
доцент кафедри історії української літератури, теорії
літератури та літературної творчості.

Захист відбудеться «07» вересня 2017 р. о 14.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 18.092.02 у Бердянському державному педагогічному університеті за адресою: 71112, м. Бердянськ, вул. Шмідта, 4, зала засідань.

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Бердянського державного педагогічного університету (71112, м. Бердянськ, вул. Шмідта, 4).

Автореферат розісланий «__» _____ 2017 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

Александрова Г. О.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Історія української романістики другої половини ХХ століття позначена сплеском уваги до соціально-політичних, духовно-естетичних та національно-культурницьких рухів доби козаччини, якими започатковувалася державотворча парадигма художніх шукань і знахідок української літератури – і давньої, і модерної.

Художнє учора і прийдешність зберігають і безперервно поглиблюють свої онтогенетичні зв'язки не лише тому, що вони об'єднані одною мовою і що формують цілісний у своїй духовній спадкоємності читацький загал, а й тому, що сам по собі художній поступ є наслідком щостоліття повнішої реалізації досягнень, тенденцій, конкретнозмістових і загальноестетичних новацій, чия коренева система належить віддаленому, а часто й доволі далекому минулому. Як-от козаччина, чиє формування як певного військового інституту і певної людської спільноти припадає на часи приналежності багатьох українських земель і державної автономії з відповідною назвою до Великого князівства литовського.

Культурницька і юридична самостійність громадського життя України ХV – ХVІ ст. зберігала свою націєтворчу потугу й у часи дедалі бруталніших посягань на козацькі та селянські вольності з боку королівської Польщі, що зрештою і призвело до повстання під проводом Северина Наливайка, до феномену Хмельниччини, до Гайдамаччини, до загарбання і покріпачення українських земель Москвою. Реєстрове козацтво і окрема козацька держава – Запорізька Січ на кінець ХVІІІ ст. перестали існувати. Проте це не позначилося на повносілому існуванні козацтва літературного. Воно – як тема, як ідейно-художній моноліт, як системне утворення історієграфічного, фольклорного, поетичного, прозового, драматургічного, театрального походження – розросталося, мужніло, ставало загальнокультурним набутком всеєвропейської ваги і розголосу. Вольтер, Дж. Байрон, В. Гюго, К. Рилєєв, О. Пушкін, Ю. Словацький, Р. Рільке, Б. Брехт зверталися до подій і постатей героїчної української минувшини як до взірцевих зразків переважно романтичного ідеалу вірності, відданості, любові до рідної землі та рідноземних засад духовності.

Слід зауважити, що відповідно до мужніння й розвитку нової та новітньої української літератури тема козаччини брала на себе щораз важчий вантаж функції державоствердження, а тому була переслідувана і царатом, і репресивними ідеологічними настановами тоталітарного походження. І хоч незалежницька тематика не є предметом цього дослідження, саме вона складає підтекстовий змістовий фундамент для смислових висот творів із героями, які ведуть свій рід від козака Мамає, від кошового Сірка, від десятків героїв непереможного волелюбного чину. Є чимало підстав твердити, що вражаюча принадність саме цих літературних персонажів і майстерна художня переконливість утілених ними психологічних типів та характерів робить українську літературну козаччину не лише цікавою, а й

потрібною для читацької громади і наступних поколінь україномовного письменства.

Звернення українських прозаїків до козацької тематики в умовах суттєво обмеженого доступу до джерел вимагало осмислення фабул, образів і деталей переважно фольклорного походження. Звідси походить значна вага в їхніх творах домислу та наявність певних повторів, на що вказували В. Чумак, В. Нарівська, А. Шпиталь, О. Проценко, Н. Горбач, Л. Ромашенко, Н. Бернадська, А. Козлов, Н. Зайдлер, Н. Щербан, інші дослідники. Отже, художні світи української романістики другої половини ХХ століття, поєднані між собою та з фольклором специфічними інтертекстуальними зв'язками, чіткіше виявляють застосовувані засоби і прийоми та загалом індивідуальні риси авторського стилю.

Важливою частиною суттєво міфологізованого світу козаччини є характерництво – унікальна здатність воїнів володіти своїми емоціями та виявляти у надзвичайних ситуаціях неабияку силу духу, досягати особливого стану невразливості до зброї, сприймати думки і настрої супротивника, копіювати поведінку тварин, перевтілюватися. Початок його більше чи менше наукового осмислення – такого, що виходить за межі етнографічної описовості, – припадає на межу ХХ і ХХІ століть, натомість художнє опрацювання – спершу фольклорне, а згодом і літературне – нараховує кілька століть.

Ставши частиною художнього світу українського роману другої половини ХХ століття, образ козака-характерника мусив зазнати незначних трансформацій у порівнянні зі своїм фольклорним прототипом, щоб лишатися пізнаваним читачами, які, звісно ж, не мали змоги сформувати його із власного життєвого досвіду. Отже, у цих літературно-художніх умовах його цілком можна розглядати як до певної міри сталий тип, здебільшого фольклорного походження.

Проте з часом ситуація міняється. Накопичення прикладів художніх утілень образу козака-характерника та, відповідно, їхніх рецепцій зумовлює ускладнення і його самого, і його зв'язків із художнім світом твору. Це, своєю чергою, спричинює перетворення на відповідних рівнях поетики: від тропіки до наративно-композиційних пластів – і формування нових рис авторських стилів.

Багатоаспектне вивчення того, як образ-тип козака-характерника входить у художній світ роману відповідної тематики, як змінюється сам із часом і які зміни в художньому творі викликає, дає можливість зрозуміти деякі аспекти розвитку українського історичного роману другої половини ХХ століття.

З огляду на такі основні аргументи, важливість і **актуальність** обраної теми дослідження є повністю обґрунтованими.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Робота виконана в межах комплексної програми науково-дослідної лабораторії «Духовність літератури» і програми наукової роботи кафедри української та світової літератур Криворізького державного педагогічного університету. Тему дисертації затверджено Вченою радою Криворізького державного педагогічного

університету (протокол № 11 від 14.06.2007), засіданням Бюро наукової ради НАН України з проблеми «Класична спадщина і сучасна художня література» (протокол № 5 від 18.12.2007).

Мета дослідження – шляхом аспектно-зіставного аналізу художніх образів козаків-характерників в українських романах другої половини ХХ ст. визначити специфіку їхнього функціонування в художніх світах цих творів.

Поставлена мета передбачає реалізацію таких основних **завдань**:

- систематизувати фольклорні та історичні аспекти формування образу козака-характерника;
- охарактеризувати загальну специфіку реалізації козацької тематики в українській романістиці другої половини ХХ століття;
- простежити особливості інтерпретації образу-типу характерника авторами та специфіку функціонування його втілень у досліджуваних романах;
- спостерегти головні поетологічні тенденції та індивідуальні авторські стратегії зображення козака-характерника.

Безпосереднім **об'єктом** вивчення є романи «Переяславська Рада» (1953) Н. Рибак, «Гомоніла Україна» (1954) П. Панча, «Козацькому роду нема переводу, або ж Мамай і Чужа Молодиця» (1958) О. Ільченка, «Наливайко» (1940; друга редакція 1953) і трилогія «Хмельницький» (1957–1964), що складають епопею «Україна», Івана Ле, «Гетьман Кирило Розумовський» (1961) М. Лазорського, «Мальви» (1968), «Журавлиний крик» (1989), «Орда» (1992) Р. Іваничука, «Таємний посол» (1977), «Чумацький Шлях» (1993) В. Малика, «Северин Наливайко» (1978), «Максим Кривоніс» (1983), «Іван Сірко» (1992) В. Кулаковського, «Я, Богдан» (1983) П. Загребельного, «Як Мамай до Канади їздив» (1984) В. Бровченка, «Яса» (1987), «Погоня» (1997) Ю. Мушкетика, «Обітниця» (1989) Г. Книша, «Чисте поле» (1990) Л. Горлача, трилогія «Засвіти», «Між орлами і півмісяцем», «Під Савур-могилою» (1990–1993) А. Химка, «Фортеця на Борисфені» (1993) В. Чемериса, «Северин Наливайко» (1996) М. Вінграновського. Головними критеріями добору творів для безпосереднього текстуального вивчення стали їхні тематика, склад і специфічні риси персонажів, репрезентативність та цілісність літературно-історичного періоду.

Предметом дослідження обрано специфіку художньої інтерпретації образу-типу козака-характерника в романістиці України другої половини ХХ ст.

Теоретико-методологічну основу дослідження складають історико-літературні праці В. Дончика, М. Сиротюка, В. Чумака; вивчення жанрово-поетологічних вимірів романістики М. Бахтіним, Н. Бернадською, Л. Ромащенко; праці з дослідження козацького фольклору Л. Залізняка, І. Павленко, Ю. Фігурного, Д. Яворницького; концепції образу людини в літературі Г. Клочека, А. Козлова, В. Нарівської.

Дослідження виконане в річищі історико-літературного підходу із застосуванням таких **методів**: систематичного огляду праць при з'ясуванні стану

розробки проблеми; аспектно-зіставного аналізу обраних романів при вивченні втілень образу козака-характерника; поетологічного аналізу та його підвидів (вивчення тропіки, стилю, наративних, композиційних стратегій). Фрагментарно використано культурно-історичне (при з'ясуванні фольклорних та історичних джерел, а також специфіки української романістики другої половини ХХ ст.) та культурологічне вивчення літературного творення образів козаків-характерників, елементи біографічного методу, психологічного методу, компаративістичного методу.

Наукова новизна роботи полягає в тому, що:

- надано подальшого розвитку уявленням про процес становлення в українській літературі образу-типу козака-характерника з фольклорних, легендарних, історичних і літературно-художніх свідчень та протообразів;
- уперше здійснено спробу багатоаспектного вивчення специфіки образу-типу козака-характерника в українському романі другої половини ХХ століття, на підставі чого виявлено три підперіоди його розвитку, що сукупно перетворили цей образ на самостійне літературне явище;
- уперше крізь жанрові ознаки твору визначено роль і місце козака-характерника в художньому світі роману, означено палітру письменницьких прийомів його формування або ж уведення в сюжет;
- уперше визначено поетологічні домінанти українського роману другої половини ХХ століття в аспекті творення образу козака-характерника та виявлено їхню еволюцію відповідно до простежених підперіодів.

Практичне значення результатів дослідження визначається тим, що вони можуть бути використані при підготовці навчальних курсів з історії української літератури для студентів-філологів, навчальних посібників, змістового наповнення музейних і туристичних екскурсій відповідної тематики.

Апробація основних положень і результатів дослідження здійснювалась у формі виступів і повідомлень на міжнародних наукових конференціях «Мова і культура» (Київ, 19–23 червня 2006 р., 23–27 червня 2008 р., 20–23 червня 2016 р.), «Мова і міжкультурні комунікації» (Мінськ, 25–27 квітня 2007 р.), «Актуальні проблеми філології та перекладознавства» (Хмельницький, 19–20 квітня 2007 р.), «Мультилогос літератур світу» (Кривий Ріг, 7–8 травня 2010 р.), «Максім Танк у диялогу славянських літаратур: традиції, навітарства, нацыянальная адметнасць» (Мінськ, 17–18 вересня 2012 р.), «Літератури світу: поетика, ментальність, духовність» (Кривий Ріг, 18–19 жовтня 2013 р.), «Актуальні проблеми філології та лінгвістики» (Будапешт, 31 жовтня 2014 р.), «Білоруська література в культурному просторі сучасного суспільства» (Мінськ, 3–4 березня 2016 р.), на міжнародному науковому конгресі білоруської культури (Мінськ, 5–6 травня 2016 р.); на Всеукраїнських науково-теоретичних конференціях «Українська література: духовність і ментальність» (Кривий Ріг, 14–15 жовтня 2005 р., 20–21 жовтня 2006р., 12–13 жовтня 2007 р., 17–18 жовтня 2008 р., 16–17 жовтня 2009 р.),

«Українська література в контексті світової літератури» (Одеса, 18–19 травня 2007 р.), «Література та історія» (Запоріжжя, 9–10 жовтня 2008 р., 14–15 жовтня 2010 р., 18–19 жовтня 2012 р., 2–3 жовтня 2014 р., 6–7 жовтня 2016 р.), «Україна і Німеччина: етнокультурні, лінгво-дидактичні та мистецько-духовні обміни, взаємозв'язки та взаємовпливи» (Кривий Ріг, 15 травня 2009 р., травень 2010 р.), «Слобожанщина: літературний вимір» (Луганськ, 24 лютого 2012 р.), у Довженківських читаннях «Олександр Довженко і українська культура: історія, традиції, сучасність» (Глухів, 25–26 вересня 2013 р., 23–24 жовтня 2014 р., 27–28 жовтня 2016 р.), «Запорожжя в гуманітарному дискурсі» (Запоріжжя, 8–9 жовтня 2015 р.), «Людина. Суспільство. Держава» (Кривий Ріг, 28 жовтня 2016 р.); на наукових і науково-практичних конференціях Національного транспортного університету (Київ, 2009–2016 рр.), на міжвузівських науково-практичних конференціях «Євронаука» (Кривий Ріг, 23 квітня 2010 р., 15 квітня 2011 р.), на засіданні круглого столу «Культура фахового мовлення юриста» (Кривий Ріг, 28 квітня 2010 р.); на щорічних звітних наукових конференціях, на аспірантських семінарах КДПУ (2005–2014 рр.).

Публікації. За матеріалами дисертації опубліковано 27 статей, 17 із яких – у фахових виданнях України і 1 – у закордонному періодичному виданні.

Структура роботи. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел (595 найменувань) і додатків. Загальний обсяг роботи 252 сторінки.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У «Вступі» обґрунтовано актуальність обраної теми, указано на зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами, сформульовано мету і завдання, об'єкт і предмет, теоретико-методологічну основу, методи, відзначено наукову новизну, практичне значення, апробацію дисертаційного дослідження.

У першому розділі «**Феномен характерництва в українському культурному дискурсі**» визначено фольклорну природу образу козак-характерника, розкрито історичні підґрунтя його формування, його подальшу літературну рецепцію, зокрема в українській романістиці другої половини ХХ ст.

У підрозділі 1.1. «*Характерництво в українській фольклорній культурі*» проаналізовано етнографічні праці Я. Кухаренка, П. Чубинського, Д. Яворницького, А. Кащенко, Л. Залізняка, В. Сокола, І. Павленко, інших дослідників. Визначено, що поняття «козак-характерник» має джерелами міфологічні пам'ятки, давні військові культи воїна-звіра (воїна-вовка), пов'язані з ініціаціями, перевіркою характеру на міцність, обряди язичницьких жерців і волхвів Київської Русі, фольклор – і міцно увійшло в науковий обіг.

Дослідники проводять етимологічні та історичні (просторово-часові) паралелі між українськими козаками-характерниками і незвичайними воїнами інших народів: скандинавськими берсеркерами й ульфхеднарами, ірландськими

феніями, білоруськими велетами (волатами, лютичами або лютинами). Так, схожими у їхніх рисах і здібностях є унікальні вміння володіти своїми емоціями та виявляти в екстремальних ситуаціях рідкісну силу духу, уміння скопіювати поведінку тварин («перевтілюватися» в них), уміння «розуміти» думки, настрої супротивника. Вивчення явища характерництва допоможе пояснити прадавнє походження воєнного мистецтва, з'ясувати джерело зародження та творення козацтва.

Українське козацтво не тільки сконцентрувало в собі духовність нашого народу і перш за все ідеї консолідації української нації, її незалежності та самостійності, а й стало найактивнішим реалізатором цих, справді одухотворених, прагнень і задумів. Тож недарма серед козаків були люди не лише особливої вдачі, а й особливої самовідданості в боротьбі за високі ідеали українців. А надзвичайна і постійна напруга козака-воїна породжувала й унікальні здібності – люди відкривали в собі, окрім надзвичайної сили, ще й надзвичайні можливості, чим дивували не лише ворогів, а й саме козацтво. Так формувалися воїни-козаки з унікальними характерами, рисами, здібностями – характерники.

У народній пам'яті найвизначнішим козаком-характерником залишився непереможний та непередбачуваний кошовий отаман Іван Дмитрович Сірко. Міфопоетичні мотиви, пов'язані з ім'ям Сірка, зміцнюють патріотичний дух і водночас утверджують непересічність характеру запорозького воїна.

Поняття «козак-характерник» уживається в галузях історії, фольклористики, культурології, мовознавства, літературознавства і є невід'ємною частиною семантичного шару військової культури України.

У підрозділі 1.2. *«Літературно-художня і критична реценція образу характерника»* систематизовано знання літературознавців про персонажів-характерників у творах різноманітних жанрів (роман, повість, новела, оповідання, вірш, драма) різних літературно-історичних періодів.

Дослідники (В. Нарівська, А. Козлов) відзначили передусім міфо-фольклорні витоки літературних образів козаків-характерників, а також особливості їхньої інтерпретації окремими письменниками. Увагу багатьох науковців (В. Шевчука, Г. Корицької, Н. Щербан, інших) привертає літературна рецепція образу Івана Сірка. У творах художньої літератури домінують легендарні мотиви характерництва отамана.

Неабияке захоплення козацькою тематикою проявили письменники ХІХ століття – П. Куліш, О. Стороженко, польські романтики «української школи». Про цей сплеск уже чимало говорили літературознавці М. Ткачук, А. Гуляк, І. Девдюк, М. Брацка, С. Решетука та інші.

Інтерес до української національної ментальності знову посилюється у 60-ті роки ХХ ст. На персонажів-характерників у творчості О. Довженка звернули увагу В. Нарівська, В. Хархун, Н. Романишина. Розпочатий у 60-ті роки процес створення в літературі національних типів, з яскраво вираженими українськими

якостями, продовжився і в 70-ті роки (О. Ільченко, В. Дрозд, В. Земляк, Гр. Тютюнник). Звертаючись до української міфології, письменники створюють образи характерників-диваків, що особливо колоритно діють у великій прозі.

У творах художньої літератури зображені не лише козаки-характерники, а й інші різноманітні за своєю суттю типи характерників (характерники-селяни, характерники-філософи, характерники-диваки, характерники-простаки). Письменники підкреслили такі особливості психіки персонажів-характерників, як надзвичайна відвага, неабияка витривалість, незвичайність мислення тощо. Велика проза містить найбільший потенціал для відтворення забутого у ХХ столітті явища характерництва і найбільш придатна для створення цілісного образу козака-характерника.

У підрозділі 1.3. *«Козацька тематика в українській романістиці другої половини ХХ ст.»* досліджено історичні передумови та жанрово-стильові тенденції її поступу. З повоєнного часу історична тематика переходить в епіцентр вивчення письменників, і впродовж другої половини ХХ ст. провідним жанром історичної прози (і прози взагалі) стає роман.

У 50-ті роки почали літературну діяльність П. Загребельний, В. Малик, Ю. Мушкетик. Стильова неоднорідність літературного процесу 60-х років в Україні обумовлена розвитком соціалістичного реалізму та, водночас, піднесенням національного духу. Тож українські письменники осмислювали історію або відповідно соцреалістичним канонам (Н. Рибак, І. Ле), або утверджуючи загальнолюдські цінності та національні інтереси (О. Ільченко, Р. Іваничук, П. Панч).

Відміна цензури після перебудови наприкінці 80-х і здобуття Україною незалежності на початку 90-х років позначилися на культурному, у тому числі й літературному, житті українського народу. Відбувається відкриття і переосмислення чисельних історичних фактів і реабілітація ролі видатних українських діячів-патріотів. Саме в цей час виходять друком романи Р. Іваничука, сповнені національного українського звучання: «Мальви» (повторно) і вперше – «Журавлиний крик» (1988), героєм якого є останній кошовий отаман Запорозької Січі Петро Калнишевський. Маловідомий історичний факт заслання кошового отамана Івана Сірка до Сибіру включив до художньої канви роману у віршах «Чисте поле» (1990) Л. Горлач, а В. Кулаковський сказав про це у формі спогадів героя свого роману «Іван Сірко» (1992).

Український роман у своєму розвитку виявився конкретно-історичним різновидом романного жанру. Класифікація романів Н. Бернадської була взята за основу й доповнена відповідно до виявлених нами та дослідниками жанрів і жанрових модифікацій та жанрових означень, що їх дали своїм творам автори. Тож романи про козацтво другої половини ХХ ст. розподілено на різновиди за критеріями «літературний напрям, школа, епоха»; за формою оповіді; за

функціональною настановою на читача; за кількісним критерієм; за особливостями поетики; відповідно до зв'язків із іншими родами і жанрами.

Наприкінці ХХ століття письменники надають перевагу художньому вимислу, умовно моделюючи історію прийомами міфу, притчі, казки, порушуючи просторово-часову лінійність і видаючи множинність інтерпретацій минулого. Яскравими прикладами вищесказаного є романи «Северин Наливайко» (1993) М. Вінграновського, «Погоня» (1997) Ю. Мушкетика. Допмагаючи поглибити почуття історії та пам'ять історії, історичний роман посилює й розуміння сьогодення.

Другий розділ **«Характерники в художніх світах української романістики другої половини ХХ ст.»** присвячено жанровій природі досліджуваних творів, визначено місце козаків-характерників у структурі українських романів, розкрито образотворчі риси цих персонажів.

Підрозділ 2.1. *«Жанрові особливості романного моделювання світу козащини»* присвячено становленню козацького роману другої половини ХХ ст., розкрито особливості авторських жанрових модифікацій і загальні літературні тенденції.

Історичні романи 40–50-х років характеризуються епічними масштабами теми, соціально-аналітичною направленістю її розкриття. «Переяславська Рада» Н. Рибак, «Гомоніла Україна» П. Панча, «Хмельницький» І. Ле у процесі втілення задумів переросли в панорамні романи, що жанрово тяжіють до епопеї. Розмах зображених подій спрямований авторами на уславлення Переяславської Ради, що спричинила возз'єднання України з Московською державою.

Саме тому по-новому створений роман «Козацькому роду нема переводу, або ж Мамай і Чужа Молодиця» (1958) О. Ільченка з його химерно-фантастичним світобудуванням одержав широкий резонанс у тогочасній літературній критиці. Натомість відвертий акорд любові до України у «Мальвах» (1968) наклав довготривале табу на їхнього автора Р. Іваничука. А через психологічну наповненість сумом за Батьківщиною-Україною роман «Гетьман Кирило Розумовський» (1961) М. Лазорського дійшов до українського читача вже в період визвольних змагань. Тоді повною мірою розкрилися модерні тенденції, започатковані в цей період.

У 80–90-ті роки помітно розвивається модерний історичний роман. Митці намагалися досягнути і передати мотиви вчинків козацьких ватажків, їхній внутрішній світ (роман-сповідь «Я, Богдан» П. Загребельного, «Журавлиний крик» Р. Іваничука, роман-спогад «Чисте поле» Л. Горлача, роман-монтаж «Северин Наливайко» М. Вінграновського). Відповідно до постмодерної традиції В. Бровченко іронічно показав козака Мамая у віршованому романі «Як Мамай до Канади їздив».

У підрозділі 2.2. *«Характерництво в структурах українських історичних романів»* з'ясовано, що персоналізовані характерники, переважно, стоять у центрі сюжету, однак вони можуть бути і персонажами третього плану, і фонових подій

(у романі-епопеї, романі-хроніці, романі-баладі, що помітно у творах 50–60-х років), або, рідше, персонажами другого плану, помічниками героя – Максим Кривоніс (у романі «Гомоніла Україна» П. Панча), Іван Богун, Іван Сулима (у трилогії «Засвіти» А. Химка). Натомість узагальнені характерники просто допомагають їм. Винятками є образи козака Мамає і Семена Білокобилки (героїв химерних романів «Козацькому роду нема переводу, або ж Мамай і Чужа Молодиця» О. Ільченка і «Погоня» Ю. Мушкетика), образ козака Мамає – героя алегоричного роману «Як Мамай до Канади їздив» В. Бровченка.

Чільне місце в історичних романах другої половини ХХ ст. відведено найвідомішому кошовому характернику Івану Сірку. Так, В. Малик уже на початку роману «Таємний посол» знайомить із цим козацьким провідником. Постать Івана Сірка серед інших персонажів роману «Таємний посол» помітно вирізняється своєю значимістю на фоні історичних подій, хоча у творі йому відведено не провідну, але важливу кульмінаційну роль – кошовий отаман скеровує дії героя (козака Арсена Звенигори), представляє інтереси запорозьких козаків, очолює похід на Крим. Історичні відомості про полон і визволення брата Сірка, що стали основою сюжету роману «Таємний посол», включили до художньої канви своїх творів А. Химко (трилогія «Засвіти») і В. Кулаковський у романі «Іван Сірко», подавши власні версії сім'ї героя.

У романі «Таємний посол» немає відомостей про синів кошового, проте впродовж усього твору В. Малик проводить ідею його батьківської любові до молодого запорожця Арсена Звенигори, який (хоча не був історичною особою) за авторським задумом, є учнем і довіреною особою кошового. Так, Сірко стає Арсену за рідного батька, він турбується долею юнака, допомагає йому розшукати наречену. А в романі «Яса» Ю. Мушкетик показав батьківське ставлення Сірка до його джури Лавріна Перехреста, який нагадує кошовому загиблих синів.

Говорячи про структуру віршованого роману «Чисте поле», варто зауважити, що на початку твору (у пролозі) Л. Горлач показав старого Сірка на власній пасіці Грушівка, передавши його безмежну любов до України і почуття туги і жалю через те, що вже не може служити Вітчизні. А далі кошовий отаман поринає в небуття, згадуючи-проживаючи вагомі події свого життя. Обравши формою оповіді потік свідомості героя, Л. Горлач майстерно доповнив історично відомі епізоди вигаданими. Жанрові особливості роману-спогаду дозволили автору розширити межі художнього часу і простору.

У підрозділі 2.3. *«Образотворчі риси козака-характерника: досвід української романістики другої половини ХХ ст.»* розкрито особливості характеротворення козаків, приділено увагу їхнім незвичайним рисам і здібностям.

Так, літературні інтерпретації знаного з фольклору образу козака Мамає незвичні та несподівані. Зокрема, О. Ільченко у контрасті зовнішнього і внутрішнього начал розкрив здатність козака до максимальної напруги всіх його фізичних і духовних сил у «пограничних» ситуаціях життя та смерті («Козацькому

роду нема переводу...»).

Ремінісценції з романом О. Ільченка досить відчутні в романі у віршах «Як Мамай до Канади їздив» В. Бровченка. Митець підкреслив, що кремезна статура Мамає лякає ворогів і приваблює жінок. Так, зокрема, відбувається в епізоді виступу Мамає на прес-конференції. В. Бровченко, наслідуючи фольклорну традицію, ужив поняття «характерник» та «чаклун» як синонімічні. «Виявляючи» унікальні здібності Мамає, автор чітко вказав на першоджерела його «чаклунства».

В образі Семена Білокобилки (героя роману Ю. Мушкетика «Погоня») досить явно помітні риси козака Мамає. У роздумах козака-характерника письменник порушив питання сенсу життя людини, що надає роману ознак філософського жанру, вагомості й актуальності сьогодення. Відповідно до жанру роману-дороги Ю. Мушкетик показав незвичайні здібності козака під час його подорожі. Жанрові ознаки роману-спогаду дозволили авторові зробити натяк на вигаданість багатьох пригод самим героєм-оповідачем.

Простежено закономірності зображення козаків-характерників відповідно до жанру українського роману. Так, у панорамному романі рисами характерництва наділені і герой, і деякі другорядні персонажі-козаки («Гомоніла Україна» П. Панча, «Хмельницький» І. Ле). Героями козаки-характерники зображені у віршованих романах «Як Мамай до Канади їздив» В. Бровченка і «Чисте поле» Л. Горлача; у романі-монтажі («Іван Сірко» В. Кулаковського, «Северин Наливайко» М. Вінграновського, «Погоня» Ю. Мушкетика); у міфологічних (химерних) романах «Козацькому роду нема переводу, або ж Мамай і Чужа Молодиця» О. Ільченка, «Северин Наливайко» М. Вінграновського, «Погоня» Ю. Мушкетика (в останньому герой частково виконує і роль оповідача), винятком є «Орда» Р. Іванчука. Козаки-характерники виступають героями-оповідачами в романі-сповіді («Я, Богдан» П. Загребельного), романі «потоків свідомості» («Я, Богдан» П. Загребельного, «Чисте поле» Л. Горлача).

Героями (персонажами) більшості романів є реальні історичні особи, яких письменники зображують характерниками або надають їм незвичайних ознак: Іван Сірко, Максим Кривоніс, Іван Богун, Богдан Хмельницький, Северин Наливайко, Петро Сагайдачний, Семен Палій, Данило Нечай, Нестор Морозенко, Іван Сулима, Кость Гордієнко, Павлюк (Павло Бут), Яків Остряниця, Дмитро Гуня, Дмитро (Байда) Вишневецький, Авелій віщун, Ілля Муромець, Петро Калнишевський. Та все ж, кількісно (майже вдвічі – відповідно 17 і 28) переважає зображення вигаданих персонажів. Це козак Мамай, Семен Білокобилка, Стратон, Арсен Звенигора, знахарі Трохим Яценко, Касян Коляда, Щока, Нечуйвітер, пластуни Олекса Борода і брати Темниченки, чаклунка Оришка, знахарка Мальва, ворожка Гомониха, відьма (ворожка-чаклунка) Пріська Курбачиха, волхв, козак Гуляй День, козаки Мітла і Півень, кобзар Кирило Кладинога, Силантій Дрозд, Онисько з Олики, Семен Неживий, Явтух Ковінька (Явтух Важкий), Семен Вишкварка, Грицько Горбатий, Сова, Вернигора.

У третьому розділі **«Поетологічні виміри характерництва в українському романі другої половини ХХ ст.»** досліджено художні засоби та прийоми творення образів козаків-характерників, визначено місце цих персонажів у сюжетно-композиційній структурі досліджуваних творів.

У підрозділі 3.1. *«Фольклорна тропіка в зображенні козака-характерника»* з'ясовано, що, розповідаючи про козаків, митці вдаються до різних, часом незвичних художніх засобів, тому створені образи сприймаються несподівано і запам'ятовуються читачеві.

Козаки з унікальними характерами (характерники) постійно пов'язуються в уяві українців світу з дивовижними здібностями поодиноких людей, з їхньою причетністю до якихось надлюдських здібностей і сил. На цій основі народ творив легенди і навіть міфи про козаків-характерників. Такі козаки оспівані майже в усіх жанрах українського фольклору, особливо – в історичних піснях, переказах і легендах.

Засобом образної метафори характеризуючи Хмельницького як «звіра», Н. Рибак у романі «Переяславська Рада» говорить про неабиякий страх, який вселяв Богдан ворогам. Характеризуючи Хмельницького як «вовка», Н. Рибак викликає в уяві читачів асоціації з воїнами-звірами, козаками-характерниками. Образ звіра зазнав художньої трансформації і в романі Ю. Мушкетика «Яса». Так, автор образно розповідає, що турецький султан Магомет IV уявив свого найзапеклішого ворога Івана Сірка маленьким чудовиськом, зарослим шерстю – і від того султанові стало моторошно. Асоціації із звіром викликає й образ козака-характерника Семена Білокобилки (героя роману «Погоня» цього ж автора) в епізоді, коли він застосував до ворожого натовпу гіпнотичний вплив.

Семантичне наповнення і стилістичний спектр лексики, що становить словник козака-характерника, в українській романістиці другої половини ХХ ст. залежить від індивідуальної творчості того чи іншого письменника, набуває мовного вираження у формі конкретних граматичних структур тропіки, що базується на образно-емоційному мовленні фольклорних жанрів: міфів, легенд, казок, пісень, дум про українських козаків-характерників.

У підрозділі 3.2. *«Оповідальні риси українського роману про козаків»* визначено наративні особливості досліджуваних творів.

Фольклорна основа про козака-характерника дозволила українським романістам створити власний процес світотворення цього характерника, представити на суд читача його уявлення, вірування, переживання.

Приєм наскрізного внутрішнього монологу в сповідальному варіанті роману «Я, Богдан» допоміг П. Загребельному розкрити зміст – пам'ять, наблизити гетьмана історичного часу визвольної війни до сучасності. Крім того, у сповіді Богдан правдивий і щиро кається за свої вчинки-гріхи. На незвичність монологу-сповіді Богдана Хмельницького звернули увагу В. Фащенко, В. Чумак, В. Марко, інші дослідники.

Злиття особистих і загальнонародних устремлінь Богдана автор розкрив і в роздумах гетьмана після перемог під Жовтими Водами та під Корсунем. Богдан розмірковує над тим, що він зумів вийти за межі своїх можливостей і підняти весь український народ, тому що відчув єдність із народом і свою силу висловити його думки («Я, Богдан»). Обрана форма оповіді дала змогу П. Загребельному показати внутрішнє зростання Хмельницького.

Відповідно до жанру ідеологічного роману випробування, Р. Іваничук у романі «Журавлиний крик» розкрив прозріння героя прийомами спогаду, роздуму і самоаналізу. Калнишевський подумки оглядає своє десятирічне отаманування, і не може зрозуміти причину гніву цариці. Кошовий згадує, що прагнув булави не для себе, адже лише він міг розібратися у складній тогочасній політичній обстановці. Усе ж Калнишевського долають сумніви – можливо, інший, більш одчайдушний отаман і зміг би протистояти царському війську.

Приділяючи увагу спогадам і сповіді героя, В. Кулаковський у романі «Іван Сірко», певною мірою, наслідує творчу манеру П. Загребельного (його форму оповіді в романі «Я, Богдан»), включивши до канви роману одинадцять розділів із однаковою назвою «Стежками минувшини. Спомини Івана Сірка». До цих розділів митець звертається через один або через два на третій, тим самим досягаючи художнього ефекту достовірності спогадів Івана Сірка. В останніх роздумах напівсвідомого Сірка звучить туга і біль через те, що не судилося здійснити всі задуми на благо України.

У романі «Погоня» Ю. Мушкетик за допомогою прийому оповіді від імені козака-характерника («я-нарації») передав його внутрішні психічні стани за надскладних обставин подорожі. Указавши на добу Руїни, автор у роздумах козака-характерника Семена Білокобилки про владу висловив ідею єдності України та українців, надавши роману ознак філософського жанру.

У підрозділі 3.3. *«Сюжетно-композиційні особливості досліджуваних творів»* визначено фольклорні мотиви та історичне підґрунтя українських романів другої половини ХХ ст.

Розповідаючи про козаків, романісти перш за все спираються на фольклорну основу – безпосередньо включають до сюжетної канви своїх творів міфи, легенди, перекази про характерників. Зокрема, у романі «Журавлиний крик» після розкриття історичного факту (зруйнування Січі) Р. Іваничук подав його фольклорну інтерпретацію, за якої козаки і їхній отаман Калнишевський наділені надзвичайними характерницькими здібностями. Про героїчну оборону Січі старий козак (учасник або просто сучасник тих подій) за Дунаєм розповідає дітям казки, бо дізнавшись правду, вони можуть осудити і відцуратися своїх козацьких пращурів.

Сюжети двох романів «Наливайко» і «Хмельницький» І. Ле поєднав так, що другий роман починається з останнього епізоду першого роману епопеї, однак він зображений через сприймання підлітка Хмельницького. Сюжетно-композиційну

цілісність романів епопеї І. Ле створює також тим, що більшість персонажів «Наливайка» продовжують «жити» в художньому світі наступного роману.

У романі «Іван Сірко» В. Кулаковський подав фольклорно-легендарну інтерпретацію образу героя. Так, повернувшись додому з Січі, літописець (довірена особа кошового) розповідає дітям і онукам казки та легенди про незвичайне народження Івана Сірка на світ із зубами: люди побачили в тому знамення, що цей хлопчина, як виросте, зможе подолати ворогів рідного народу. Відомо декілька фольклорних і літературних версій цієї легенди, одну з них подав і Д. Яворницький.

Щодо народження і дитинства Івана Сірка А. Химко у романі «Засвіти» інтерпретував поему Т. Шевченка «Наймичка». Можливо, такий сюжетний хід письменник застосував для переконливості свого задуму – оте з дитинства чуте «байстрюк» уплинуло на подальшу долю героя (позначилося на зневірі кошового у власні сили і призвело його до самогубства).

Включивши до художньої канви роману «Чисте поле» фольклорні відомості про сина кошового, Л. Горlach домислив інформацію про його здібності – своїми ділами син помножує славу Івана Сірка. Інтерпретуючи народну пісню про загибель сина Сірка, Л. Горlach емоційно, як і Ю. Мушкетик у «Ясі», передав душевний стан горя козацького ватажка і батька Івана Сірка. Козацька справа повернула Сірка до життя.

Особливістю структури роману-монтажу «Северин Наливайко» М. Вінграновського є періодичні авторські вставки (чи то про устрій Запорозької Січі, чи про родовід Северина Наливайка або князів Острозьких, чи то про давні племена, які жили на терені України) що значно розширює час і простір авторської розповіді. А повертаючись знову до того чи іншого епізоду після спогадів, роздумів або розповіді персонажів, М. Вінграновський таким художнім прийомом примушує читача запам'ятати зміст твору. Крім того, за допомогою вставних епізодів автор робить очікування продовження сюжету більш напруженим. Зокрема, таким моментом є чекання Наливайком і його сватами відповіді матері Галі, якій передусє її спогад про сім'ю Наливайків.

У «Висновках» узагальнено результати дослідження. Здійснене дослідження українських романів другої половини ХХ ст. показало, що образ-тип козака-характерника в них помітно еволюціонує від сюжетно-поетикального копіювання фольклорних взірців до витворення його як самостійної частини художнього світу роману з відповідними інтертекстуальними інтенціями і потенціями. Найважливіші результати роботи можуть бути викладені в таких тезах.

1. Джерелами уявлень про козаків-характерників є міфо-релігійні пам'ятки, давні військові культи воїна-звіра (воїна-вовка), що пов'язані з процесом ініціації («перевтіленням»), випробуваннями характеру, ритуалами волхвів Київської Русі, український фольклор. Із часом поняття «козак-характерник» надійно увійшло до наукового вжитку.

Опрацювання козацької тематики в літературі XIX ст. (П. Куліш, М. Гоголь, Є. Гребінка, О. Стороженко, А. Кащенко) відбувалося за народнопоетичним взірцем. Письменники гіперболізують образи козаків, відповідно до романтичного канону наділяють їх магічною силою, непереможністю.

Дослідники говорять про сплеск інтересу до теми козаччини з 60-х років XX ст. (О. Довженко, О. Ільченко, В. Дрозд, В. Земляк, Є. Гуцало). Митці по-новому осмислюють образ козака-характерника, який створюють, спираючись на традиції народно-сміхової культури, стверджують ідею морального відродження українського суспільства.

2. У 50–60-ті роки романісти звеличують образ гетьмана Хмельницького, добираючи художніх засобів до поетики панорамного жанру. Жанрові ознаки епопеї і поетика відцентрового жанру дали змогу письменникам показати характери багатьох козаків (М. Кривоноса, І. Богуна та інших) на другому і, переважно, на третьому плані оповіді. Ведучи нарацію від третьої особи, митці вибудовують сюжети лінійно, але також фрагментарним способом розкривають масштабність подій («Переяславська Рада» Н. Рибак, «Гомоніла Україна» П. Панча, «Хмельницький» І. Ле).

На цьому фоні помітно вирізняється український химерний роман з народних уст «Козацькому роду нема переводу, або ж Мамай і Чужа Молодиця» (1958) О. Ільченка як своєю фольклорною поетикою – химерністю образу козака Мамаю, композиційними особливостями («заспівом» і главами-«піснями»). Баладно-пісенна тропіка наповнює й роман «Мальви» (1968) Р. Іваничука, при чому гетьмана Хмельницького митець показав персонажем третього плану і фонових подій. До заборонених у той час на терені радянської України тем і постатей звертається М. Лазорський за кордоном – у романі-хроніці «Гетьман Кирило Розумовський» (1961). Доповнивши основну сюжетну лінію вставними легендами, автор змалював козаків характерників непереможними оборонцями Запорозької Січі.

3. Наприкінці 60-х – у 70-тих роках вийшов друком роман-тетралогія «Таємний посол» В. Малика, динамічний сюжет якого відповідає канону пригодницького жанру. Обоє головних персонажів (героя – кошового отамана Івана Сірка і його помічника – джуру Арсена Звенигору) митець наділяє рисами характерництва.

У цей час дехто з письменників писав «у стилі» (як от Ю. Мушкетик «Ясу», А. Химко – трилогію «Засвіти», «Між орлами і півмісяцем», «Під Савур-могилою»). Цей підперіод є перехідним етапом: стара поетика не влаштовувала, а можливостей для природного розвитку літератури (через взаємодію виданих книжок) було мало.

4. Жанрова палітра 80–90-х дозволила романістам розкрити характери козаків багатопланово – у філософському й психологічному вимірах. Так, П. Загребельний приділив увагу сповіді гетьмана Хмельницького («Я, Богдан»), а

Л. Горлач, В. Кулаковський – спогадам Івана Сірка, що стало визначальною жанровою ознакою романів «Чисте поле», «Іван Сірко». Натомість перша частина виданої трилогії А. Химка написана у романтичному ключі («Засвіти»), далі митець навантажив твір роздумами кошового Сірка і завершив трилогію загибеллю героя, надавши роману ознак трагедії («Під Савур-могилою»). Застосувавши нарацію від першої особи, Ю. Мушкетик передав почуття й пояснив характерництво Семена Білокобилки під час його пригодницької подорожі («Погоня»). Ускладнивши структуру роману-монтажу «Северин Наливайко» вставними історичними екскурсами, М. Вінграновський розкрив незвичайний характер героя у руслі модерної традиції. Алегорична поетика віршованого роману «Як Мамай до Канади їздив» допомогла В. Бровченку по-новому зобразити образ невмирущого характерника. За допомогою форми оповіді «потoku свідомості» («Журавлиний крик», «Орда») Р. Іваничук надав персонажам символічного звучання сенсу життя людини.

Отже, український історичний роман другої половини ХХ ст. жанрово еволюціонує: від зразків вальтерскоттівського – у 1960–70-ті до розквіту у 1980–90-ті роки філософського модерного і постмодерного роману.

5. Письменники змальовують козаків-характерників, застосовуючи засобів фольклорної тропіки. У 50-ті роки романісти уславлюють образ гетьмана Богдана Хмельницького, засобами метафори показавши його владність над природою і людьми, порівнюючи його із біблійним пророком Мойсеєм («Гомоніла Україна» П. Панча), показавши його переможцем (трилогія «Хмельницький» І. Ле). По-іншому романісти зобразили гетьмана Сагайдачного – відповідно до мотиву народної пісні розкрили неоднозначний характер цього персонажа за допомогою порівнянь, метафор (трилогія «Хмельницький» І. Ле), епітетів («Обітниця» Г. Книша).

Митці художньо трансформують міфологічні уявлення про козаків-характерників як про воїнів-вовків. Так, художніми засобами метафори романісти порівнюють зі звіром Северина Наливайка (героя однойменного роману І. Ле), Богдана Хмельницького («Переяславська Рада» Н. Рибак), Семена Неживого («Гетьман Кирило Розумовський» М. Лазорського), Івана Сірка («Яса» Ю. Мушкетика), Семена Білокобилку («Погоня» Ю. Мушкетика). Виокремлюючи козаків-характерників серед інших персонажів, письменники порівнюють їх із образами рідної української природи («Наливайко» І. Ле, «Чисте поле» Л. Горлача, «Северин Наливайко» М. Вінграновського). Засобами метафор зображуючи непереможних козаків-характерників, надають їхнім образам семантичного навантаження «смерть» – «Наливайко» Івана Ле, Семен Неживий («Гетьман Кирило Розумовський» М. Лазорського), Стратон («Мальви» Р. Іваничука), Іван Сірко («Яса» Ю. Мушкетика). У 80–90-ті роки митці спрямовують художні засоби (переважно метафори) на зображення внутрішніх станів козаків-характерників, їхніх думок, почуттів («Яса» Ю. Мушкетика, «Чисте поле» Л. Горлача, «Северин

Наливайко» М. Вінграновського).

Романісти порушують хронологічний виклад подій, долучаючи до сюжетної канви творів легенди про козаків-характерників. Їх митці подають у формі розповіді персонажа – учасника або сучасника тих подій («Гетьман Кирило Розумовський» М. Лазорського, «Журавлиний крик» Р. Іваничука, «Любов маєш – маєш згоду» Ю. Хорунжого). Письменники розкривають характерництво козаків прийомами інохарактеристики («Наливайко» І. Ле, «Журавлиний крик» Р. Іваничука, «Северин Наливайко» В. Кулаковського, «Засвіти» А. Химка), самохарактеристики («Я, Богдан» П. Загребельного, «Як Мамай до Канади їздив» В. Бровченка, «Чисте поле» Л. Горлача), прийомом сновидіння («Яса» Ю. Мушкетика), прийомами роздуму і самоаналізу самих козаків-характерників («Я, Богдан» П. Загребельного, трилогія «Засвіти», «Між орлами і півмісяцем», «Під Савур-могилою» А. Химка), прийомом роздуму інших персонажів («Чисте поле» Л. Горлача, «Фортеця на Борисфені» В. Чемериса, «Северин Наливайко» М. Вінграновського).

У роботі здійснено спробу наблизитися до розуміння феномену характерництва і його бачення українськими романістами другої половини ХХ ст. У подальшому перспективним бачиться дослідження теми характерництва в різних напрямках сучасної української прози: історичній та дитячій літературі, мережевій прозі, фентезі тощо.

Основні положення дослідження викладено в таких публікаціях:

1. Федоренко О. Б. Оповідання про Сірка / О. Б. Федоренко // Література. Фольклор. Проблеми поетики : [зб. наук. праць] / [відп. ред. А. В. Козлов]. – К. : Акцент, 2005. – Вип. 21. – Ч. 2. – С. 626–629.
2. Федоренко О. Б. Фольклорні мотиви листа запорожців турецькому султану Мухаммеду IV (на основі епістолярної спадщини І. Сірка) / О. Б. Федоренко // Література. Фольклор. Проблеми поетики : [зб. наук. праць] / [відп. ред. А. В. Козлов]. – К. : Акцент, 2005. – Вип. 22. – Ч. 2. – С. 485–492.
3. Федоренко О. Б. Легендарний мотив непереможності Івана Сірка у романі В. Малика «Таємний посол» / О. Б. Федоренко // Література. Фольклор. Проблеми поетики : [зб. наук. праць] / [відп. ред. А. В. Козлов]. – К. : Акцент, 2006. – Вип. 24. – Ч. 1. – С. 618–625.
4. Федоренко О. Б. Образ Івана Сірка в історичних піснях і думах / О. Б. Федоренко // Література. Фольклор. Проблеми поетики : [зб. наук. праць] / [відп. ред. А. В. Козлов]. – К. : Акцент, 2006. – Вип. 25. – С. 552–556.
5. Федоренко О. Б. Авторська інтерпретація образу І. Сірка в романі В. Кулаковського «Мартин Пушкар» / О. Б. Федоренко // Література. Фольклор. Проблеми поетики : [зб. наук. праць] / [відп. ред. М. Х. Гуменний]. – К. : Акцент, 2007. – Вип. 26. – С. 706–709.

6. Федоренко О. Б. Тип козака-характерника та його бачення українськими романістами ХХ ст. (до постановки проблеми) / О. Б. Федоренко // Література. Фольклор. Проблеми поетики : [зб. наук. праць] / [відп. ред. А. В. Козлов]. – К. : Твім інтер, 2007. – Вип. 28. – Ч. 2. – С. 597–607.
7. Федоренко О. Б. Характерник Мамай у романі О. Ільченка «Козацькому роду нема переводу, або ж Мамай і Чужа Молодиця» / О. Б. Федоренко // Література. Фольклор. Проблеми поетики : [зб. наук. праць] / [гол. ред. Г. Ф. Семенюк]. – К. : Твім інтер, 2008. – Вип. 31. – Ч. 2. – С. 704–712.
8. Федоренко О. Б. Мамай-характерник (за романом В. Бровченка «Як Мамай до Канади їздив») / О. Б. Федоренко // Література. Фольклор. Проблеми поетики : [зб. наук. праць] / [гол. ред. Г. Ф. Семенюк]. – К. : Твім інтер, 2008. – Вип. 32. – Ч. 2. – С. 399–404.
9. Федоренко О. Б. Інтерпретація типу козака-характерника у трилогії А. Химка «Засвіти» / О. Б. Федоренко // Вісник Запорізького національного університету. Філологічні науки : [зб. наук. статей] / [гол. ред. П. І. Білоусенко]. – Запоріжжя : Запорізький національний університет, 2008. – № 2. – С. 238–245.
10. Федоренко О. Б. Еволюція поглядів Івана Ле на характерництво у романах «Наливайко» і «Хмельницький» (епопея «Україна») / О. Б. Федоренко // Література. Фольклор. Проблеми поетики : [зб. наук. праць] / [гол. ред. Г. Ф. Семенюк]. – К. : Твім інтер, 2009. – Вип. 34. – Ч. 1. – С. 415–425.
11. Федоренко О. Б. Прояви характерництва Наливайка в ставленні до жінок (за одноіменним романом Івана Ле) / О. Б. Федоренко // Наукові записки Харківського національного педагогічного університету ім. Г. С. Сковороди. Серія : Літературознавство / [гол. ред. Л. Г. Фрізман]. – Х. : ППВ «Нове слово», 2010. – Вип. 1 (61). – Ч. I. – С. 78–83.
12. Федоренко О. Б. Стресові стани козаків як детермінанти проявів їхнього характерництва / О. Б. Федоренко // Література. Фольклор. Проблеми поетики : [зб. наук. праць] / [гол. ред. Г. Ф. Семенюк]. – К. : Твім інтер, 2010. – Вип. 29. – Ч. 2. – С. 647–652.
13. Федоренко О. Б. «Я, Богдан» П. Загребельного: характер і ознаки характерництва героя / О. Б. Федоренко // Наукові записки Харківського національного педагогічного університету ім. Г. С. Сковороди. Серія : Літературознавство / [гол. ред. Л. Г. Фрізман]. – Х. : ППВ «Нове слово», 2010. – Вип. 4 (64). – Ч. II. – С. 116–123.
14. Федоренко О. Б. Особливість характерництва П. Сагайдачного у романі Г. Книша «Обітниця» / О. Б. Федоренко // Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Філологічні науки / [гол. ред. В. С. Курило]. – 2012. – Ч. I. – № 3 (238). – лютий. – С. 133–135.
15. Федоренко О. Б. Характерники в романі В. Чемериса «Фортеця на Борисфені» / О. Б. Федоренко // Вісник Запорізького національного університету.

Філологічні науки : [зб. наук. статей] / [гол. ред. П. І. Білоусенко]. – Запоріжжя : Запорізький національний університет, 2012. – № 4. – С. 207–209.

16. Федоренко О. Б. Духовна насага козаків-характерників (за романом П. Панча «Гомоніла Україна») / О. Б. Федоренко // Літератури світу: поетика, ментальність і духовність / [гол. ред. А. В. Козлов]. – Кривий Ріг : ДВНЗ «Криворізький національний університет», 2014. – Вип. 3. – С. 312–319.
17. Федоренко О. Б. Козацька тематика в українській романістиці другої половини ХХ ст. / О. Б. Федоренко // Мова і культура. Науковий журнал / [гол. ред. Д. С. Бураго]. – К. : Видавничий Дім Дмитра Бураго, 2016. – Вип. 19. – Т. III (183). – С. 207–211.
18. Федоренко О. Б. Характерництво героя роману «Іван Сірко» В. Кулаковського // Science and Education a New Dimension : Philology. – Budapest, 2014. – II (7). – Issue : 34. – С. 90–93.

Додаткові публікації:

19. Федоренко О. Б. Образ Івана Сірка у романі Ю. Мушкетика «Яса» / О. Б. Федоренко // Мова і культура. Наукове видання / [гол. ред. Д. С. Бураго]. – К. : Видавничий Дім Дмитра Бураго, 2007. – Вип. 9. – Т. VIII (96). – С. 105–111.
20. Федоренко О. Б. Характерництво і культура козацтва (на матеріалі романів В. Кулаковського «Северин Наливайко», «Максим Кривоніс») / О. Б. Федоренко // Мова і культура. Наукове видання. / [гол. ред. Д. С. Бураго]. – К. : Видавничий Дім Дмитра Бураго, 2009. – Вип. 11. – Т. VIII (120). – С. 238–242.
21. Федоренко О. Б. Схоже та відмінне у діяльності українських характерників та німецьких берсеркерів / О. Б. Федоренко // Україна і Німеччина: етнокультурні, лінгво-дидактичні та мистецько-духовні обміни, взаємозв'язки та взаємовпливи : [зб. наук. праць] / [відп. ред. А. В. Козлов]. – Кривий Ріг : Видавничий дім, 2009. – С. 272–278.
22. Федоренко О. Б. Ділові папери козацтва / О. Б. Федоренко // Культура фахового мовлення юриста : зб. матеріалів круглого столу (28 квітня 2010 року) / [гол. ред. Г. А. Богатирьова]. – Кривий Ріг : КФ ДДУВС, 2010. – С. 111–113.
23. Федоренко О. Б. Характерники-пластуни у прозі другої половини ХХ століття / О. Б. Федоренко // Євронаука : [зб. наук. праць молодих учених України]. / [гол. ред. В. О. Доровський]. – К. : В-во Європ. ун-ту, 2010. – Вип. 7 – С. 213–216.
24. Федоренко О. Б. Образ останнього кошового отамана Петра Калнишевського в романі Р. Іваничука «Журавлиний крик» / О. Б. Федоренко // Людина – суспільство – держава. Права та обов'язки: історія питання та сучасний стан: матеріали Всеукраїнської наукової конференції, м. Кривий Ріг, 28 жовтня 2016 року. – Кривий Ріг : ДЮІ МВС України, 2016. – С. 72–74.
25. Федоренко О. Б. Образ Івана Сірка в фольклорній культурі України (як постановка проблеми) / О. Б. Федоренко // Язык и межкультурные

коммуникации : [сб. науч. ст.] / [отв. ред. В. Д. Стариченок]. – Минск : БГПУ, 2007. – С. 321–322.

26. Федоренко О. Б. Жанрові особливості моделювання світу козаччини в українському романі другої половини ХХ ст. / О. Б. Федоренко // Беларуская літаратура ў культурнай прасторы сучаснага грамадства : матэрыялы Міжнароднай навуковай канферэнцыі да 120-годдзя з дня нараджэння Кандрата Крапівы (Мінск, 3–4 сакавіка 2016 г.) / Цэнтр даследаванняў бел. культуры, мовы і літ. Нац. акадэміі навук Беларусі. – Мінск : Права і эканоміка, 2016. – С. 259–262.
27. Федоренко О. Б. Казацкая тематика в украинской романистике второй половины ХХ в. / О. Б. Федоренко // Першы міжнародны навуковы кангрэс беларускай культуры : зборнік матэрыялаў (Мінск, Беларусь, 5–6 мая 2016 г.) / [гал. рэд. А. І. Лакотка]; Цэнтр даследаванняў беларускай культуры, мовы і літаратуры НАН Беларусі. – Мінск : Права і эканоміка, 2016. – С. 815.

АНОТАЦІЯ

Федоренко О. Б. Тип козака-характерника в художньому світі української романистики другої половини ХХ ст. – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук за спеціальністю 10.01.01 – українська література. – Бердянський державний педагогічний університет Міністерства освіти і науки України. – Бердянськ, 2017.

Систематизовано фольклорні та історичні аспекти формування образу козака-характерника. Поняття «козак-характерник» має джерелами міфо-релігійні пам'ятки, давні військові культи воїна-звіра (воїна-вовка), що пов'язані з ініціаціями, випробуваннями характеру, обряди язичницьких жерців і волхвів Київської Русі, фольклор – і міцно увійшло в науковий обіг.

Охарактеризовано загальну специфіку реалізації козацької тематики в українській романистиці другої половини ХХ століття. Звернення до історичного минулого у 50–60-ті роки обумовили друга світова війна, повоєнна доба, шістдесятництво. Визвольні змагання 80–90-х років спричинили новий спалах інтересу до козацтва. Романисти ґрунтовно вивчають історичні факти, по-новому інтерпретуючи їх – наповнюють образи козацьких провідників філософським змістом, надають можливість героям самим вести розповідь і сповідатися. Простежено особливості інтерпретації образу-типу характерника авторами та специфіку функціонування його втілень у досліджуваних романах. Виявлено закономірності зображення козаків-характерників відповідно до жанру українського роману. Визначено головні поетологічні тенденції та індивідуальні авторські стратегії зображення козака-характерника.

Ключові слова: козак-характерник, художній світ, романистика, художній образ, жанр, сюжет, тропіка.

АННОТАЦИЯ

Федоренко О. Б. Тип казака-характерника в художественном мире украинской романистики второй половины XX в. – На правах рукописи.

Диссертация на соискание научной степени кандидата филологических наук по специальности 10.01.01 – украинская литература. – Бердянский государственный педагогический университет Министерства образования и науки Украины. – Бердянск, 2017.

Систематизировано фольклорные и исторические аспекты формирования образа казака-характерника. Источниками понятия «казак-характерника» являются мифо-религиозные памятники, древние военные культы воина-зверя (воина-волка), связанные с инициациями, испытанием характера, обряды языческих жрецов и волхвов Киевской Руси, фольклор – и крепко вошло в научный обиход.

Дана характеристика общей специфики реализации казацкой тематики в украинской романистике второй половины XX в. Обращение к казацкой тематике в 50–60-е годы обусловлено второй мировой войной, послевоенным временем, шестидесятиничеством. Освободительное движение 80–90-х годов вызвали новую вспышку интереса к казачеству. Романисты основательно изучают исторические факты, по-новому интерпретируя их – наполняют образы казацких предводителей философским содержанием, дают возможность героям самим вести рассказ и исповедаться. Прослежено особенности интерпретации образа-типа характерника авторами и специфику функционирования его воплощений в исследуемых романах. Выявлено закономерности изображения казаков-характерников соответственно жанру украинского романа. Определены главные поэтологические тенденции и индивидуальные авторские стратегии изображения казака-характерника.

Ключевые слова: казак-характерник, художественный мир, романистика, художественный образ, жанр, сюжет, тропика.

SUMMARY

Fedorenko O. B. The type of outstanding Cossack in the fiction world of Ukrainian novel of the second part of the XXth century. – Manuscript copyright.

Dissertation for getting scientific degree of the Candidate of philological sciences for specialty 10.01.01 – Ukrainian literature. – Berdyansk State Pedagogical University, Ministry of Education and Science of Ukraine. – Berdyansk, 2017.

The dissertation represents the first attempt of a multiaspect studying of the outstanding Cossack's image-type specific in the Ukrainian novel of the second of the XXth century. On this basis we identify three subperiods of its development. Together they transformed this image into an independent literary phenomenon. We identify peculiarities of the outstanding Cossack's image-type interpretation in the fiction world of novelists such authors as N. Rybak, P. Panch, O. Ilchenko, Ivan Le, M. Lazorskiy,

R. Ivanychuk, V. Malyk, V. Kulakovskiy, P. Zagrebelniy, V. Brovchenko, U. Musketyk, G. Knysh, L. Gorlach, A. Himko, V. Chemerys, M. Vyngranovskiy.

We give further development of idea as for the process of formation of the outstanding Cossack's image-type in the Ukrainian literature from folk, legend, historical and literary fiction evidence and protoimages. We have analyzed the ethnographic works of J. Kukharenko, P. Chubinskiy, D. Yavornitskiy, A. Kaschenko, L. Zaliznyak, V. Sokol, I. Pavlenko and others. We identify that the concept of "outstanding Cossack" has its sources in myth-religious monuments, ancient military cults of the warrior-beast (warrior-wolf), which areas sociated with initiations, tests of character, rituals of pagan priests and magicians of Kyiv Rus, folklore – and it has strongly come into scientific use.

We also characterize general specific of realization of Cossack theme in Ukrainian novel of the second part of the XXth century. Our observation gives us opportunity to suggest the existence of several periods with strong attention of Ukrainian novelists to outstanding Cossack. In the second part of the XXth century we can see three periods. Turning back to the historical past, to the new heroicin50's – 60'swas caused by the Second World War, the past-war period, the sixties. At that time writers were modeling national history and experimenting with form and they properly understood the contribution of figures-patriots (O. Ilchenko, R. Ivanychuk, M. Lazorskiy) or following social-realistic canons and ideology of those time (N. Rybak, P. Panch, I. Le). Further we may speak about the period of "almost silence" in the times of Brezhnev in the 70s. The liberation competitions of the 80s – 90scauseda new splash of interest to Ukrainian Cossacks. Novelists deeply studied historical facts. They interpreted them in a new way filling the images of the Cossack leaders by the philosophical content, they give the heroes an opportunity to narrate their stories and confess ("I am Bogdan" by P. Zagrebelniy, "How Mamay went to Canada" by V. Brovchenko, "Crane Cry" by R. Ivanychuk, "Clean field" by L. Gorlach, "Ivan Sirko" by V. Kulakovskiy, "Severyn Nalyvaiko" by M. Vingranovskiy).

We pay attention to the genre nature of works under research identifies the place of the outstanding Cossacks in the structure of Ukrainian novels and reveals image creative features of these characters. We explore the specifics of the functioning of the embodiment as for image-type of the outstanding Cossack in the novels. We reveal some rules of depicting of the outstanding Cossacks according to Ukrainian novel genre.

We research the artistic means and methods of creation of images of the outstanding Cossacks and identify the place of these characters in the plot composition structure of works. We also identify the poetic dominants of the Ukrainian novel of the second part of the XXth century in the aspect of creating the image of the outstanding Cossack and reveal their evolution as for researched sub-period.

Key words: outstanding Cossack, artistic world, novel, artistic image, genre, plot, the tropics.

Підписано до друку 14.06.2017 р.
Формат 60х90/16. Папір офсетний.
Гарнітура «Times New Roman».
Ум. друк. арк. 0,9. Тираж 100 прим. Зам. № 158/1

Видавництво та друк Ткачук О.В.
71100, Запорізька обл., м. Бердянськ, вул. Кірова, 52/49, 53
Тел. (097) 918-66-41, (066) 106-29-93; e-mail: Tizdat@gmail.com
<http://izdatelstvo.at.ua>

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до
Державного реєстру видавців, виготівників
і розповсюджувачів видавничої продукції
ДК № 3377 від 29.01.2009 р.